

Nathan Söderblom redivivus

Fyra nya böcker om förre ärkebiskopen och fredspristagaren

RAGNAR HOLTE

DIETZ LANGE

Nathan Söderblom och hans tid

Övers. Erik Aurelius, Ludvig Berggren. Skellefteå: Artos & Norma, 2014. 504 s.
ISBN 978-91-7580-655-6

JONAS JONSON

”Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst”

En biografi

Stockholm: Verbum, 2015. 476 s. ISBN 978-91-526-3588-9

”Nathan Söderblom (1866–1931) är utan tvekan en av de mest fascinerande gestalterna såväl i det förra århundradets teologi- och kyrkohistoria som i dess religionsvetenskapliga forskning.” Så inleder Dietz Lange, professor emeritus i systematisk teologi vid universitetet i Göttingen, sin excellenta biografi om den förre professorn vid Uppsala universitet, senare Svenska kyrkans ärkebiskop. Det tyska originalet, *Nathan Söderblom und seine Zeit*, utgavs 2011 på förlaget Vandenhoeck und Ruprecht i Göttingen, Tyskland, och ledde till att Lange erhöll ett hedersdoktorat vid teologiska fakulteten i Uppsala. Det är den första biografi som spänner över hela Söderbloms levnad, nu excellent översatt till svenska av Erik Aurelius och Ludvig Berggren. Men den har kommit att tätt följas av en biografi med en svensk författare, förre biskopen i Strängnäs stift Jonas Jonson, som för övrigt samma år som Langes bok utkom presenterade en biografi över en av sina företrädare: Gustaf Aulén, som just under Söderbloms ledning hade förvärvat den docentkompetens som ledde till att han blev professor i Lund, senare biskop i Strängnäs (se recension i SGL 2013

s. 197 ff.) — Ytterligare två nyligen utkomna böcker med anknytning till Söderblom behandlar jag i slutet av min recensionsartikel.

Langes bok är på 504 sidor. De första 58 sidorna innehåller förord och en bred introduktion över sociala och kyrkliga förhållanden i Sverige vid tiden för Söderbloms framträdande, givetvis främst tänkt för tyska läsare. Därefter ägnas 82 sidor åt hans uppväxt och studieår, 148 sidor åt hans professorstid och 206 sidor åt hans tid som ärkebiskop. Lange äger en förbluffande stor överblick över tidigare delundersökningar om Söderblom och för också en intressant fortlöpande kritisk diskussion med deras författare; de som han i en särskild uppräknings framhäver är Hans Åkerberg, J. M. van Veen, Erland Ehnmark, Erik J. Sharpe, Sigfrid Estborn, Nils Karlström, Staffan Runestam, Tor Andrä, Bengt Sundkler och hustrun Anna Söderblom; totalt underkänt ger han avslutningsvis Folke Holmström, min kristendoms lärare från gymnasietiden i Linköping. Men det är många utöver de här uppräknade som senare nämns när det gäller detaljfrågor: som Gustaf Aulén, H. S. Nyberg, Rudolf Otto, Friedrich Heiler, C.-M. Edsman, Hilding Pleijel, Sven-Erik Brodd, C.-F. Hallencreutz, Åke Hultkrantz, Bengt Jonzon, Manfred Björkquist, C.-R. Bråkenhielm, Alf Tergel, Jan Hjärpe, Hanna Wolff, Emilia Fågelclou, Siegfried Krügel, Olle Nystedt, Karl Fries, Gudmar Hogner, Emil Liedgren, David Nyvall, Gunnar Dahlquist.

Jonsons bok är på 476 sidor. Även han framhäver Söderbloms vetenskapliga insatser men utan att som Lange fördjupa sig i en diskussion med andra forskare om deras värde. Han väljer att ge en bred presentation av personen Söderblom inplacerad i sin historiska och sociala kontext, med framhävan av olika slags mänskliga relationer och med tydlig tonvikt vid ärkebiskopstiden. Det har blivit en riktigt charmig bok där miljön och människorna kring Söderblom skildras på ett betydligt mer levande sätt än hos Lange. Speciellt gäller detta ärkebiskopstiden där givetvis författarens egen erfarenhet av biskopsrollen skapat en speciell förståelse för de problem S. dras in i. Boken är indelad i 34 smärre kapitel, samtliga inledda med ett citat av Söderblom och ett kursiverat inledande stycke, ofta med fyndig text. — För mig har det tätt sig naturligt att referera mest till Lange när det gäller

Söderbloms vetenskapliga insatser men till Jonson när det gäller hans biskopliga och ekumeniska livsverk. Direkta sidhänvisningar till de båda böckerna inleder jag med ett L respektive J.

Nathan växte upp i en prästfamilj där pappan var anhängare av roseniansk fromhet med näranog bokstavstrogen tolkning av bibelordet; ända till sin död hyste och uttryckte han farhågor om att sonen läromässigt inte befann sig på rätt väg, men sonen släppte aldrig tillgivenheten till fadern, och vid dödsbädden blev det total försoning dem emellan.

Albrecht Ritschl var ett namn som i bokstavstroga kretsar var avskytt, och oron över dennes bibelutläggning delades även av majoriteten professorer i den dåvarande teologiska fakulteten i Uppsala dit Nathan efter studentexamen sökte sig för vidare studier. Han blev allvarligt chockad när han fick inblick i denna konflikt och såg det som nödvändigt att själv sätta sig in i den nya kritiska bibelforskning som främst emanerade från tyska teologer där Ritschl var det ledande namnet inom systematisk teologi. Tro är för Ritschl inte att hålla dogmer för sanna utan att ha tillit till Kristus som en sann förmedlare av evangelium och att efter hans föredöme söka förverkliga ett gudsrrike på jorden. För att inte kategoriskt ha tagit avstånd från Ritschl kom Söderblom i vissa kretsar att anklagas för att själv vara ritschlian. Lange visar att Söderblom var övervägande kritisk mot Ritschl. Han gillade dennes tolkning av tro som tillit snarare än försanthållande men ansåg att slutmålet med ett gudsrrike på jorden var helt oförenligt med luthersk teologi, där även om kallelsetanken är viktig slutmålet alltid har varit det himmelska livet. Starkt ogillade han vidare att Ritschl tog avstånd från alla former av mystik erfarenhet som S. tvärtom såg som utmärkande för sann religiositet, och han var tidigt inne på tanken att den kristna mystiken kunde ses som besläktad med motsvarande drag i andra religioner. Ritschl var helt klar över behovet att öka kunskapen om andra religioner, men mest för att visa kristendomens överlägsenhet.

Rätt unikt för S. och snarast emot Ritschl var just att han tog på allvar gudserfarenhet i alla religioner, främst de monoteistiska. När det blev dags att välja ett avhandlingsämne för högre studier träffade

han ett rätt exklusivt val. Han kände i och för sig stort intresse för att forska om Luther, delvis på grund av inspiration väckt genom Ritschls Lutherstudie, och sommaren 1893 höll han faktiskt en föreläsningsserie som sedan gavs ut i tryck under titeln *Den lutherska reformationens grundtankar*, men den hade byggts på alltför bristfälligt källstudium och fick svidande kritik, bland annat av Västerås-biskopen Gottfrid Billing och av den nära vännen Nils Johan Göransson, senare professor i dogmatik. S. lät då Luther-intresset tills vidare vila till förmån för den vida större uppgiften att studera profetismen och gudsbilden inom andra religioner för att därigenom om möjligt skapa en helhetsbild av fenomenet religion. Det konkreta ämnesvalet tillkom genom att han någonstans hade sett en uppgift om att judisk eskatologi skulle ha utvecklats under viss influens från iransk religion. Just uppgifter om sådana religionsmöten lockade honom, och plötsligt beslöt han sig för att studera fornpersiska för att kunna genomföra en forskningsuppgift härom! Men var och hur skulle något sådant kunna genomföras?Handledning till själva språkstudiet gick att få i Uppsala, men någon professur i religionshistoria fanns inte, låt vara att ämnet teoretiskt sett utgjorde delområde i den teologiska disciplinen med den märkliga benämningen *Teologiska prenotioner och teologisk encyclopedi*. Dåvarande professorn i ämnet Johan August Ekman (1845–1913) hade gjort vissa ansatser till sådan forskning fast helt klart i apologetiskt syfte. Nu accepterade han S. som forskarstuderande i ämnet, med religionshistorisk inriktning.

Men hur skulle forskningen finansieras? Stipendier var det ont om, dessutom planerade den nyförlovade bröllop med sin blivande maka Anna Forsell (1870–1955). Den nyligen prästvigde tog en dåligt betald tjänst som sjukhuspräst vid den psykiatriska kliniken i Ulleråker utanför Uppsala. Men så fick han veta att tjänsten som svensk legationspastor i Paris var ledig från 1 maj 1894; han sökte och fick den avsevärt mycket bättre betalda tjänsten som dessutom gav honom möjlighet att vid det berömda Sorbonne-universitetet träffa forskare med betydligt bättre insikter än de uppsaliensiska på de områden som var relevanta för hans blivande avhandling. Dit hörde filologen Antoine Meillet samt de båda religionshistorikerna Albert Réveille

och Pierre Danielle Chantepie de la Saussaye. Han fick dessutom kontakter med reformerta teologer som sökte nå fram till en försonlig medelväg mellan gammaltroende och nytänkande i den i landet hårt trängda reformerta kyrkan. Han skötte samtidigt sin prästtjänst med god assistans från sin hustru. Han publicerade en del mindre arbeten på franska och gjorde flera resor som förde till nya kontakter.

I januari 1901 promoverades Söderblom efter att ha försvarat sin doktorsavhandling med den långa titeln *La vie future d'après le Mazdéisme à la lumière des croyances parallèles dans les autres religions*. (Han hade lyckats få den översatt till franska från sitt svenska manus.) Han har där övertygande fullföljt den plan han från början hade: att på några centrala punkter i en religion utföra en noggrann analys och sedan jämföra den med motsvarande punkter i en rad andra religioner. Det gäller först eskatologiska föreställningar som rör det individuella livet efter döden, sedan världens eskatologiska framtid, i båda fallen med noggrann konsekvent behandling av delfrågor. Materialet medgav inte jämförelser mellan alla religioner på alla punkter, men tillräckligt för att bekräfta det fruktbara i ämnesval och resultat. Vad gäller det uppslag som från början hade fått honom att välja sitt forskningsämne, påståendet att judisk eskatologi visade influenser från iransk religion, tonade han snarast ner inflytandet; utan att förneka det framhöll han samtidigt det mer komplexa och genomarbetade i judendomens sätt att behandla frågan. Nathan Söderblom promoverades till teologie doktor med högsta betyg, och hans avhandling fick övervägande ytterst positiva recensioner.

Bakom hans iver att göra jämförande analyser av olika religioner låg starka personliga upplevelser som givit honom en orubblig tro på existensen av en gudomlig verklighet som vi människor i benådade ögonblick kan få personlig erfarenhet av, men eftersom vår förmåga att uppfatta den och rätt beskriva den är ytterst varierande och ofullkomlig har det uppstått ett flertal religioner, av vilka dock kristendomen ger den tillförlitligaste gudsbilden. S. hade själv haft en rad upplevelser av gudomlig uppenbarelse. En sådan erfors som mycket skakande, den inträffade i fästmöns närvaro efter gudstjänsten den 11 mars 1891 (L104). I sin dagbok har han skrivit (citrat från Hebr.

10:31): ”Det är förskräckligt, falla uti levande Guds händer.” Ännu vid 57 års ålder hade han ett levande minne av den 24-åriga studentens upplevelse: ”Då mötte han en dag ånyo Frälsaren. Men nu var Människosonen domare. Det skedde mitt i levnadens fulla mannakraft. Han märkte plötsligt, att Gud är mycket strängare än vi tänka. Det var förkrossande att möta den levande Guden.” Min reflektion när jag läser detta är att händelsen kan ha samband med att S. vid studiet av Luther blev slagen av dennes starka syndamedvetande, vilket han själv tyckte sig sakna och upplevde som en brist. — Att S. upplevde den uppståndne Kristus som en levande realitet är viktigt komma ihåg när man läser att han inte trodde att Jesus hade *kroppsligen* uppstått, vilket chockerade de gammaltroende. Han hänvisade här till Paulus ord i 1 Kor. 15:44 och 50 där tanken på en återskapelse av den jordiska kroppen avvisas: ”Det som blir sått som en kropp med fysiskt liv uppstår som en kropp med ande [...] Det förgängliga kan inte ärva oförgänglighet.” Den uppståndnes möte med sina lärjungar under påskens händelser uppfattas därmed som ett möte av samma art som hade hänt Paulus på väg till Damaskus (Apg. 9:1–9).

Uppsala-professuren i *Teologiska prenotationer och teologisk encyclopedi* hade blivit ledig sedan J. A. Ekman utnämnts till biskop i Västerås. Söderblom hade sökt den, erhöll och tillträdde den 1901. Den programmatiska installationsföreläsningen 24.9 där religionshistoriens vikt och dess självklara plats vid en teologisk fakultet framhävdes gjorde ett starkt intryck. Så även hälsningstalet till de teologie studerande med dess ofta citerade ingress: ”I fån, mina herrar, i denna tid höra många beklaganden. Jag måste lyckönska eder.” Teologin var vid denna tid inte precis i ropet; Söderblom kom personligen i hög grad att höja intresset för den, och han blev mycket avhållen av studenterna, vilka med högst 25 deltagare per gång hälsades välkomna till en informell träff varje måndag i hans bostad, som var den gamla omodernerna prästbostaden i stadens utkant Stabby. Den hörde till Heliga Trefaldighets församling, där S. blev deltidstjänstgörande prebendekyrkoherde – det ingick dåförtiden i professorstjänsten. ”I den gamla Trefaldighetskyrkan (från 1302) höll han predikningar som gjorde djupt intryck [...] många kyrkofrämmande intellektuella kom till

gudstjänsten för att höra honom. Intellectuell nivå och originalitet, religiöst djup och mänsklig värme berörde och upprättade många åhörare” (L141).

Söderblom var oerhört produktiv som författare: ”Sven Ågrens viktiga om än ofullständiga biografi över Söderbloms tryckta arbeten omfattar 667 titlar!” (L13). Skriftställarskapet var under professors-tiden huvudsakligen inriktat på att utforma en grundläggande äm-nesteori och metod för det religionshistoriska studiet. Psykologiskt hävdar Söderblom att religion varken är viljans eller intellektets sak utan hjärtats (L150 f.) ”Begreppet hjärta, som han lånat från Pascal, lokaliserar religionen i den enskilda människans innersta, så att hon helt och hållet bestäms av den.” Det gäller här inte en psykologiskt-empiriskt identifierbar storhet utan hela personens delaktighet ”i en högre verklighet, i gudomligt liv”, kort sagt ”Anden”. ”Religion är inte heller någon produkt av mänsklig historia och kultur utan har sin rot i gudomlig uppenbarelse, som intuitivt förnims i religionen. Det gäller varje religion, inte bara kristendomen.” I princip hävdar S. också att man för att framgångsrikt kunna studera religion själv måste vara religiöst troende. Envar som läser dessa uttalanden och kanske sympatiserar med dem torde dock inse att de inte är förenliga med den renodlade empirism som utmärker modern vetenskap och som accentuerats vid svenska statens omorganisering av de teologiska fakulteterna till religionsvetenskapliga (fast de äldre fakultets-benämningarna finns kvar). Detta är säkert också huvudskälet till att Söderbloms stort upplagda religionshistoriska forskningsprogram i varje fall inte i sin principiella utformning kom att övertas av hans efterträdare på området. Själv utgav han en hel rad av skrifter präglade av detta program. En mycket uppmärksammad tes som han upp-ställde var den om en principiell skillnad mellan de två kategorierna personlighetsmystik och oändlighetsmystik. I den senare typen är det religiösa målet att individen uppgår i den namnlösa oändligheten. Personlighetsmystiken däremot är inriktad mot den handlande Gud som möter i historien; kristendomen räknas förstås höra till denna typ. När S. kom att få mycken kritik för den här distinktionen tonade han ner den och förklarade att ingen av de båda typerna förekommer

i renodlad form i historien: de uppträder alltid förbundna, men vanligen med dominans för endera typen. — *Gudstrons uppkomst* blev hans internationellt mest kända religionshistoriska arbete. Det utgavs på svenska 1914 och senare i tysk översättning (J194).

Stilla veckan 1908 tillbringade S. i Rom, där det katolska liturgiska firandet av veckan gjorde djupt intryck på honom; han förde noggranna anteckningar och tänkte sig att flera moment där skulle kunna berika det svenskkyrkliga firandet av veckan. Han sökte också upp abbé Alfred Loisy som året innan hade drabbats av Inkvisitionskollegiets på uppdrag av påven Pius X genomförda förkastelsedom över hans bok om Evangeliet och kyrkan. Kollegiet hade upprättat en lista på 65 villolärer av vilka inte mindre än 30 kunde beläggas i Loisys skrifter. S. ”reagerade starkt mot att kurian beskrev modernismen som ett enhetligt system och bestämde sig för att visa hur skilda uttryck den kunde ta sig [...] Ämnet var rykande aktuellt eftersom påvens encyklika hade fått omfattande publicitet även i Sverige. Aldrig förr hade så många studenter, både teologer och andra, strömmat till. I den tidiga timmen trängdes mer än hundra åhörare i föreläsningssalen vecka efter vecka [...] Han beskrev de grundläggande skillnaderna mellan katolsk och reformatorisk tradition och drog slutsatsen att något verkligt närmande till den katolska kyrkan var uteslutet” (J169). Föreläsningarna kom ut i tryck med titeln *Religionsproblemet inom katolicism och protestantism* 1909.

Söderbloms relation till sina konservativa fakultetskolleger var inte den bästa tänkbara, och ett präktigt gräl uppstod när hans begåvade elev Torgny Segerstedt Sr (far till senare universitetsrektorn med samma namn) sökte docentur i ämnet *Teologiska prenotationer och teologisk encyclopedi* med en avhandling om polyteismens uppkomst. Den lovordades av en rad professorer vid humanistiska fakulteten, men den ratades av den teologiska fakultetsmajoriteten för att den inte innehöll någon som helst teologi och därmed inte svarade mot professurens ämnesbeteckning – denna kom att efter Söderbloms avgång ändras till *Religionshistoria med religionspsykologi*. Det blev en stor tidningsskandal över hela landet. Vid teologiska fakulteten i Lund där man inte var så konservativ som i Uppsala välkomnades Segerstedt

till docenturen i det redan ombenämnda ämnet *Religionshistoria och religionsfilosofi*. Han blev senare professor i religionshistoria vid Stockholms högskola (numera universitet) men övergick så småningom till tidningsbranschen i Göteborg, välbekant för sin energiska kampanj mot den tyska nationalsocialismen. — Den huvudvikt som Söderblom kommit att i sitt ämne lägga på religionshistorien hindrade inte att han även gav sig tid till förnyat Lutherstudium. Det resulterade i en föreläsningsserie, senare utgiven som bok, vilken kom att röna betydligt större uppskattning än den tidigare nämnda. Han gör här en analys åt det psykologiska hållet vilket framgår av titeln *Humor och melankoli och andra Lutherstudier* (1919).

S. hade redan i sin installationsföreläsning kritiserat Tyskland för att till skillnad från exempelvis Frankrike inte ha några professorer i religionshistoria. Det höll man på att reparera: 1909 hade en professur i ämnet inrättats i Berlin, och 1911 ytterligare en i Leipzig. I båda fallen hade Söderblom varit aktuell, och efter mycken tvekan i båda fallen accepterade han 1911 till sist anbudet från Leipzig, men först efter att med Uppsala universitet ha träffat en överenskommelse om att med 2 års respit få behålla Uppsala-professuren, där han även under de 2 åren kunde fullgöra viss tjänstgöring eftersom terminsindelningarna skilde sig åt mellan de båda universiteten. Tjänsten tillträdde hösten 1912 då han med större delen av sin familj flyttade till Tyskland. Det blev intressanta år med nya personkontakter. I huvudsak följde han sitt Uppsala-program, men det blev förstås nödvändigt att översätta en del läromedel till tyska, vilket ibland också ledde till viss saklig bearbetning.

Den 30 november 1913 avled ärkebiskop J. A. Ekman, den f.d. professor som Söderblom hade efterträtt. Domkapitlen i samtliga stift hade att lägga fram tre namnförslag med angiven rangordning, och även Uppsala universitet hade rösträtt genom sitt större konsistorium eftersom ärkebiskopen var dess prokansler; där ingick flera av Söderbloms personliga vänner med historikern Harald Hjärne i spetsen. De flesta stift hade den konservativa biskopen Hjalmar Danell i Skara och/eller unglyrkorörelsens favorit J. A. Eklund i Karlstad på sina förslag. Men Uppsala universitet satte Söderblom i första rum-

met; så även Lunds domkapitel där teologiska fakulteten ingick. På förslaget från Uppsala domkapitel där teologiska fakulteten också ingick fanns han inte med. Men tre andra domkapitel hade gett honom tredje platsen. I Västerås var Eklund förstanamn, men S. och två andra hade fått tre röster var. En av dessa tre måste falla bort vilket avgjordes genom lottning: Einar Billing föll bort men Söderblom blev kvar; därigenom hade han tillräckligt antal röster för att hamna på det slutgiltiga sammanlagda förslagets tredjeplats. Ingen väntade sig att den nyligen tillsatta konservativa regeringen skulle utnämna honom, men den unge ecklesiastikministern, professorn i rättshistoria Karl Gustaf Westman, som tillhörde kretsen kring Harald Hjärne, pläderade ivrigt för honom och fick majoriteten med sig, även kungen som redan hade hög uppskattning av S. Den 20 maj 1914 utnämndes Nathan Söderblom till ärkebiskop – en fullständig överraskning, även för honom själv, även om han hade accepterat att bli nominerad.

När Söderblom tillträdde som ärkebiskop hade första världskriget brutit ut sedan flera månader tillbaka. Det innebar bland annat att ekumeniska kontakter som han starkt vurmade för vad gäller utlandskyrkor fick uppskjutas till efter krigsslutet. Men ärkebiskopen var vid den här tiden ännu även stiftsbiskop för ärkestiftet och gick med stor energi in för att sköta det åliggandet, liksom att som ärkebiskop vara ordförande för biskopskollegiet; hans aktiviteter på dessa områden är utförligt skildrade både av Jonson och Lange. I Uppsala var han en person som var mycket uppmärksam, ömsom beundrad, ömsom kritiserad, ofta synlig på stadens spårvagnar där han gärna gav sig i samspråk med chaufför och passagerare. Politiskt höll han sig principiellt neutral och deltog inte i röstandet; närmast låg han nog högern men sympatiserade samtidigt mycket med socialdemokratins arbete för att förbättra arbetarklassens levnadsvillkor. De flesta sossar var negativa till Svenska kyrkan som de såg som en överklassföreteelse, och många präster och kyrkotrogna var ytterst negativa tillbaka; men faktiskt fanns det präster som var medlemmar i partiet, bland annat Harald Hallén som suttit i riksdagen sedan 1912. Han blev en välbehövlig trogen rapportör till S. om vad som rörde sig inom partiet. En särskilt trogen vän var grovarbetaren och agitatorn Fabian Månsson,

för vilken socialism och kristendom utgjorde de två grundstenarna i livet. Hans mest rabiat antikyckliga motståndare var Arthur Engberg, som ville först avskaffa kyrkomötet och helförstatliga kyrkan för att sedan avskaffa den helt och låta staten överta alla dess egendomar. Det blev åtskilliga dialoger mellan honom och Söderblom, som inte lät sig skrämmas utan gav honom svar på tal. Hösten 1917 hade vänstern gått framåt, vilket resulterade i en koalitionsregering mellan liberaler och socialdemokrater. Jämte män som Hjalmar Branting, Per Albin Hansson, Gustav Möller och Per Edvin Sköld fick Engberg nu en framträdande plats i regeringsarbetet. Som chefredaktör först för Arbetet, sedan för Social-Demokraten hade han uppnått en position som partiets stora kulturpersonlighet.

Fastän S. inte utåt visade upp någon svaghet tog den hetsiga dialogen med Engberg på krafterna. I det läget blev Allmänna kyrkliga mötet 1920 hans räddning. Där var han så gott som allenabestämmande; som tema hade han valt "Kyrkan och arbetarrörelsen". Där deltog 600 ombud från hela landet, och ända upp till 2000 personer samlades vid sammankomsterna i den väldiga Blasieholmskyrkan i Stockholm med sina tre läktare över varandra och predikstolen i blickfånget. Själv talade han om "kyrkans frihetskrav" i direkt polemik mot Engbergs riksdagsmotion om att upphäva kyrkomötets vetorätt: om kyrkan skulle kunna tjäna Guds rike i världen behövde den *både* en materiell bas *och* frihet att på eget ansvar fullfölja sin uppgift. Som föredragshållare hade han engagerat Fabian Månsson och den socialdemokratiska riksdagsmannen P. H. Sjöblom. Vid ett tillfälle blev han uppmärksammas på att Hjalmar Branting befann sig bland åhörarna; S. hade djärvheten att kalla fram honom till podiet och välkomnade honom med beundran och hjärtlighet; det slutade med ett handslag mellan de båda männen. Söderbloms sätt att sköta Allmänna kyrkliga mötet 1920 har i efterhand betecknats som höjdpunkten i hans karriär. (Engbergs kritik av S. övergick snart alltmer till beundran; efter hans död skrev han en enastående fin dödsruna i Social-Demokraten. Som ecklesiastikminister kom han bland annat att skickligt bringa den sega psalmboksfrågan till lyckligt slut 1937.)

Men det är förstås som ekumen och fredskämpe som Söderblom

har vunnit sin största berömmelse. Det stora ekumeniska mötet i Stockholm ägde efter intensiv förberedelse rum den 19–30 augusti 1925. *Konferensen för praktisk kristendom i Stockholm* kallas den i (den svenska översättningen av) Langes bok. Nyckeltermen var *Life and Work* till skillnad från nyckeltermen för den anglikanskt inspirerade konferenstypen *Faith and Order* som S. givetvis också var intresserad av, men så här nära efter ett världskrig var det för honom viktigast att kristet troende människor också från länder som under kriget bekämpat varandra fann varandra i gemensam strävan efter en fredligare värld. De tyska deltagarna var starkt förbittrade över att Tyskland tvingats ta på sig hela skulden för krigsutbrottet. Mötet enades om ett uttalande där detta påtalades som orätt. Å andra sidan kritiserades Tyskland särskilt för att under kriget ha invaderat det neutrala Belgien, vilket tyskgruppen medgav var fel. — Erbjudande om gemensam nattvard vid mötet har i stor utsträckning accepterats med glädje. Fackdiskussioner tycks inte ha lett så långt, frågan om gudsriket skulle tänkas förverkligat på jorden eller först i himlen tycks man till exempel ha diskuterat oändligt länge utan att nå någon enighet. En stor framgång var att den grekisk-ortodoxa kyrkan var representerad (mer härom nedan); den romersk-katolska tog däremot avstånd från hela företaget på ett synnerligen skarpt sätt. — S. engagerade sig också i bildandet av Nationernas förbund; att han tycks ha räknat med att kristen tro också där skulle vara en enande faktor förefaller förvånansvärt korttänkt, men säkert var han värd Nobels fredspris som han tilldelades av den norska Nobelkommittén.

Givetvis engagerade sig S. där det var möjligt också i frågor av *Faith and Order*-typ. Speciellt nära upplevde han att lutherdomen stod den anglikanska kyrkogruppen, och när han 1908 vid besök hos ärkebiskop Ekman upptäckte ett protokoll från den engelska Lambethkonferensen på hans skrivbord bad han att få läsa det. Det visade sig att där uttrycktes en önskan att förhandla med Svenska kyrkan om ett ömsesidigt närmande. Den konkreta orsaken var att läget för europeiska missionskyrkor i Sydindien hade försvårats, och anglikanska kyrkor där kände behov av samarbete med de lutherska, men frågan hade uppstått om man kunde godkänna inhemska präster som inte

hade vigts av biskopar med apostolisk succession; att Svenska kyrkans biskopar stod i en sådan succession ansåg man historiskt säkert. Ekman, som själv knappast hade utlandserfarenhet, kände sig tydligt villrådig om hur han skulle hantera ärendet, och när S. erbjöd sig ta hand om det accepterade han gärna, men i så fall i samarbete med biskop H. W. Tottie, som redan hade utsetts till svenskkyrklig representant vid nästa Lambethkonferens. Tottie härstammade från Skottland, hade varit engagerad i Svenska kyrkans missionsstyrelse och varit professor i praktisk teologi. Han vurmade för kyrklig enhet. De båda träffades och enades om en svenskkyrklig linje i frågan: att man värderade biskopsämbetet och den obrutna successionen från den tidiga kyrkan men inte ansåg den nödvändig för prästämbetets eller sakramentens giltighet. Tottie företrädde sedan framgångsrikt den svenska positionen i ämbetsfrågan vid Lambethkonferensen. S. arbetade på sitt sätt med frågan: i samband med brittiskt kungabesök i Stockholm skrev han en artikel i Stockholms Dagblad där han manade till att fatta Englands utsträckta hand. I samband med en religionshistorisk kongress i Oxford fick han kontakt med tre brittiska kyrkoledare.

Allt detta agerande ledde till officiella förhandlingar 21–23 september 1909 i Uppsala. Utöver de tre brittiska biskoparna deltog en biskop från den amerikanska anglikanska kyrkan. Från svensk sida deltog biskoparna Ekman och Tottie samt professorerna Söderblom, Billing och Lundström. Den anglikanska sidan reste inga invändningar mot svenskarnas begränsade värdering av *successio apostolica*, huvudsaken var att den var historiskt belagd. Gemensam nattvardsgudstjänst firades där Söderblom assisterade biskop Ryle. Men några konkreta beslut fattades inte, och frågan blev vilande delvis på grund av protester i det svenska kyrkomötet, särskilt från biskop H. G. Gezelius, som nyligen besökt den svenskgrundade biskopslösa Augustanasynoden i U.S.A. där man kände sig nedvärderad av anglikanerna. Till saken hör att S. vid ett tidigare tillfälle hade avlagt besök hos synoden under flera månader för att ge den uppmuntran och råg i ryggen och försäkra att det inte fanns något svenskt krav på att den skulle införa ett biskopsämbete. Denna inställ-

ning hade han också redovisat under Uppsalaförhandlingarna med den anglikanska delegationen.

Genom kyrkomötets inställning blev också frågan om eventuell biskoplig vigning av inhemska präster i Sydindien vilande. Men i oktober 1914, strax efter att ha utnämnts till ärkebiskop, tillsatte S. en kommitté för att lösa frågan som fått ökad aktualitet i och med att de tyska missionärerna hade utvisats ur Indien vid utbrottet av världskriget. Den svenska missionen där fick då ta ansvaret även för den tyskgrundade missionen. I England hade man fortsatt diskussionen om den lutherska missionens icke biskopsvigda präster och till och med tänkt som en möjlighet att en engelsk biskop skulle kunna viga den lutherska missionens präster. Den svenske missionären C. J. Sandegren hade yrkat på införande av ett biskopsämbete för den lutherska missionen men utan framgång. Ett visst motstånd fanns bland indierna själva av fruktan för ett alltför auktoritärt styre i den lutherska kyrka som höll på att förändras från mission till inhemska indisk kyrka. S. skickade då en delegation dit med uppgift att skingra dessa farhågor och framhäva att en biskop tvärtom skulle tjäna den inhemska kyrkans emancipation från den missionerande kyrkan. I mars 1921 beslöt den lokala lutherska kyrkan att införa den av svenskarna föreslagna kyrkoordningen och utsåg till biskop den svenske missionären Ernst Heumann. S. förrättade själv vigningen, och H. kom småningom att efterföljas av en inhemska biskop. Att Indienfrågan fått sin lösning genom att möjliggöra ökad praktisk samverkan mellan konfessionerna ledde sedan till att frågan om interkommunion (tillträde till varandras nattvardsbord) mellan Svenska kyrkan och Church of England åter aktualiserades och fick sin definitiva lösning 1922. — Sjuttio år senare undertecknades Borgåavtalet om full kyrkogemenskap mellan de anglikanska kyrkorna i Storbritannien och Irland och de lutherska kyrkorna i de nordiska och baltiska länderna, därmed även inkluderande kyrkor vilkas biskopar inte kunde åberopa någon apostolisk succession. Detta hänger säkert samman med att den anglikanska trenden i det tidiga 1900-talets Church of England då hade avsevärt försvagats. Men de baltiska kyrkorna hade faktiskt med Söderbloms assistans fått biskopar med sådan succession. Dessa länder hade efter

första världskriget återvunnit sin självständighet och vädjat till honom om hjälp med återuppbyggnaden av de lutherska kyrkorna där.

MACARIE DRAGOI (ED.)

Artisan of Christian Unity between North and East:

Nathan Söderblom. His correspondence with Orthodox personalities

(1896–1931)

Stockholm: Felicitas, 2014. 560 s. ISBN 978-91-980750-0-7

De båda ekumeniska organisationerna *Life and Work* och *Faith and Order* kom ju 1948 efter andra världskriget att utgöra de två huvudavdelningarna i det nybildade *Kyrkornas världsråd*. Ett stort glädjämne var att den grekisk-ortodoxa kristenheten redan tidigt lät sig representeras i båda sammanhangen. Söderblom vårdade sig mycket om kontakter med dessa kyrkors representanter. I hur oanat hög grad detta var fallet kan nu studeras i den 560-sidiga volym som på engelska (med inslag av en del grekiska originaltexter) utgivits om Söderbloms korrespondens med ortodoxa personer; se fullständig titel härovan. Som utgivare av boken nämns den rumänske ortodoxe biskopen över Norra Europa Macarie Dragoi, och ett förord har författats av patriarken Daniel från samma kyrka. Det börjar med en kort presentation av Söderbloms liv och verk; där hänvisas bland annat till Dietz Langes bok. — Stockholmsmötet 1925 var tidsmässigt samordnat med Church of England, som till firandet av 1600-årsminnet av den nicenska trosbekännelsens tillkomst år 325 inbjöd till konferens några veckor tidigare; vid båda konferenserna var ganska många representanter för den ortodoxa kyrkan närvarande, och redan i London fick S. tillfälle bekanta sig med flera av dem. De flesta av dem deltog sedan även i Stockholmsmötet. Huvudperson i båda sammanhangen blev den ekumeniske patriarken Photios av Alexandria; vid Stockholmsmötet blev det en höjdpunkt när just han fick läsa den nicenska trosbekännelsen på grekiska från altaret vid söndagens högmässa i Uppsala domkyrka. Rumänien, som alltså har svarat för utgivningen av den digra minnesboken, var vid mötet representerat av två metropoliter och fem andra personer. Patriarkatet i Jerusalem

var representerat, det serbiska och det bulgariska likaså och några ytterligare. Från Ryssland var man på grund av sovjetförtrycket förhindrade delta, men en rysk lekman, professor Nikolai Glubokovskij som S. tagit sig an, kom trots allt med på mötet. — Det helt fantastiskt märkliga med den 560-sidiga boken är att 450 sidor inrymmer Söderbloms brevkorrespondens med ortodoxa personer. Man frågar sig: hur i all världen kunde han ha tid att skicka så otroligt många brev? Även om han hade en effektiv sekreterare: den unge Yngve Brilioth, själv senare ärkebiskop. Det gäller ju adressater i många olika länder; utgivarna har gjort ett storverk genom att samla ihop allt material, och detta visar också vilken hög uppskattning och beundran dessa kyrkoledare känner inför hans minne.

OMI SÖDERBLOM

I skuggan av Nathan

Texter av Helge Söderblom

Stockholm: Verbum, 2014. 506 s. ISBN 978-91-526-3387-2

Omi Söderblom, som svarat för den fjärde av här recenserade böcker, är sondotter till Nathans äldste son Helge Söderblom, men Helge var inte gift med modern Elise Jernberg när deras son Robert föddes i februari 1927, och relationen dem emellan hade då egentligen upphört. Men Helge blev mycket förtjust i det vackra barnet (foto Omi s. 183), och för att gossen skulle bli legitim son till dem båda och därmed kunna bo hos mamman vigdes de borgerligt för att sedan omedelbart ansöka om skilsmässa. Allt skedde i största hemlighet, men de tog ofta promenader tillsammans med pojken i barnvagnen. När hemligheten så småningom uppdagades för farföräldrarna tog dessa sig an pojken, och fast de själva hade sju söner blev Robert faktiskt deras ende sonson. — Helge var mycket fäst vid sina föräldrar men led av att de hade så lite tid att umgås med honom, särskilt pappan. Självt ville han helst bli skådespelare och framträdde faktiskt i några roller både utomlands och i Sverige, men Nathan var helt emot sådant yrkesval; i lydnad mot fadern tog Helge en fil. kand.-examen och fick sedan anställning vid Tidningarnas Telegrambyrå (TT) men vantrivdes med konkurrensen

och den råa tonen kolleger emellan. Han hälsade därför med glädje att få ett utlandsuppdrag som nyhetsförmedlare i Paris, men där gick det genast snett – fast det finns två rätt olika versioner av vad som hände. Den officiella version som per telefon meddelades fadern Nathan av en medresenär han var bekant med var att Helge under två hela dagar efter ankomsten till Paris varit helt försvunnen men sedan hittats och omhändertagits i bedrägligt tillstånd och intagits på sinnessjukhus. Chockad lyckades fadern åstadkomma överflyttning till Ulleråkers mentalsjukhus utanför Uppsala. Helge ansågs tydligen vara en rätt våldsam patient och matades med diverse lugnande mediciner. Dessutom blev han en tid allvarligt sjuk i malaria – smittad på sjukhuset? Förhållandet mellan far och son hade länge varit spänt och förbättrades förstas inte genom dessa nya tragiska händelser. Men när pappan 1931 kände att hans eget liv höll på att rinna ut besökte han sonen på Ulleråker, och de hade ett varmt och stillsamt avskedssamtal med varandra vilket var till stor tröst för Helge. Nathan avled bara någon vecka senare och Helge efter ungefär ett halvår.

Omis pappa Robert avled för 10 år sedan. I hans kvarlåtenskap har hon hittat en stor kartong full med textmaterial av fadern Helge: mest utförliga dagboksanteckningar men också andra texter och brev; mitt föregående stycke är baserat på detta material. Man slås av att det är en litterärt begåvad person som skapat dessa texter där han bland annat utöver familjeinteriorer ger levande bilder av personer han träffat i Sverige och utomlands och skildrar hur fascinerad han blivit av Bachs passioner och annan kyrkomusik med kör och solister som han träffat på under sina resor. Mot slutet har han också rätt ingående skildrat hur han behandlats på sinnessjukhusen i Frankrike och Sverige. Och inte minst viktigt utförligt berättat vad som hände resdagen till Paris och de tre följande dagarna – jämför med den officiella rapporten härovan! Vid ankomsten kvällen 28 april sökte han få kontakt med Luis Búnuel, en bekant från sin skådespelartid i staden. Det ledde till att han hela följande dag blev vittne till en av denne ledd filminspelning i vilken han dessutom tilldelades en statistroll. Efter inspelningen kom han i samspråk med filmfotografen som tyckte han såg ledsen ut och insisterade på att pigga upp honom med en spruta kokain. Han

kände fortfarande de starka verkningarna härav efter sin övernattning hos Bûnel och valde därför att nästa dag vila upp sig hos en annan bekant. Morgonen 1 maj var han inställd på att påbörja sitt uppdrag för TT och försökte få tag i en taxi men hamnade då i gräl med en man som visade sig vara polis, och grälet ledde till arrestering; det var hans våldsamma reaktion mot detta som till sist ledde till intagning på sinnessjukhus!

Omi har forskat i handlingar som bevarats på Ulleråkers sjukhus och annorstädes. Det visar sig att Helge har proppats full med en otroligt stor mängd läkemedel av olika slag både i Paris och på Ulleråker, flera egentligen enbart med funktionen att lugna ner och skapa halvsovande tillstånd. Även om han led av viss överansträngning när han gjorde sin resa till Paris var han ju faktiskt inte allvarligt sjuk, och han var helt inställd på att ta itu med sitt utlandsuppdrag från svenska TT. Vem kan tro på ett plötsligt utbrytande vanvett över natt även om något uppenbart hänt? En kraftig reaktion om man plötsligt finner sig intagen på sinnessjukhus och därtill kanske är bunden till händer och fötter är väl rätt naturlig? Mig förefaller Omi Söderbloms skepsis högst berättigad. I varje fall har hon gjort en förnämlig insats genom att samla ihop och systematisera allt detta material som ger en levande bild av den ömtålige men ytterst begåvade Helge.

Eftersom familjen aktualiserats genom Omis bok om farfadern Helge kan det vara på sin plats att kort nämna något om dess övriga medlemmar. Makan Anna född Forsell, som överlevde maken i 24 år, var en intellektuellt framstående person som på många sätt stödde honom i hans arbete och efter hans bortgång i hög grad bidrog till att hålla hans minne levande framför allt genom engagemang i det nybildade Söderblomsällskapet. Hon hade fött honom 13 barn av vilka 10 kom att få uppleva vuxen ålder. I allmänhet hade paret barnen med sig vid sina flyttningar mellan Sverige, Frankrike och Tyskland, men vid tillträddandet av professuren i Leipzig 2012 lämnades de båda äldsta sönerna Helge och Sven kvar i Sverige. För sonen Sven född 1898 hade Nathan ordnat och betalat utbildning vid internatskolan Lundsberg, vilket säkert hade inneburit en kändbar ekonomisk utgift till sonens bästa. Skolan har ju sedermera fått ett mycket dåligt rykte

på grund av äldre elevers mobbning av de yngre vilket tydligen, fast mer okänt, förekom redan vid den här tiden; storebrodern skildrar detta ganska utförligt i anteckningar återgivna i Omis bok s. 100 ff. I varje fall vantrivdes Sven fruktansvärt, försökte rymma därifrån och vädjade till pappan att slippa gå kvar vilket denne vägrade. Efter en sista definitiv rymning begav sig Sven till Tyskland, gick in i den tyska armén och blev efter viss vapenutbildning stridande i första världskriget; efter dess slut begav han sig till San Francisco i U.S.A. där han verkade som affärsman resten av sitt liv (avled 1976). Han blev till viss förtret för Nathan eftersom sonens tyska krigsäventyr avslöjades av pressen och vändes mot honom. Men relationen mellan far och son klarades upp, och den föreläsning som han höll i Oslo efter mottagandet av fredspriset avslutade han på ett högst personligt sätt genom att citera "en vän" i San Francisco som skrivit ner sina välformulerade tankar om krigsslutet och framtiden. "Vännen" var de facto just sonen Sven! (J428 f.)

Ärkebiskopsparets övriga fem söner har väl inte så mycket låtit tala om sig, men de har samtliga haft normal livslängd och yrkesverksamhet med intellektuell prägel. Staffan f. 1900 blev ambassadör. Jon Olof f. 1906 tjänstgjorde inom utrikesdepartementet, en tid som statsministerns handsekreterare. Carl f. 1908 och Lag f. 1912 blev läroverksadjunkter och Gustaf f. 1914 komminister. De tre döttrarna råkade ut för det högst originella att bli gifta med präster som samtliga så småningom blev biskopar, en till och med ärkebiskop: den sistnämnda var äldsta dottern Brita f. 1896, som fastnade för faderns sekreterare Yngve Brilioth med vilken hon, efter att ha upplevt honom som professor i Lund och biskop i Växjö, småningom fick återvända dit där hon bott som ung: ärkebiskopsgården i Uppsala. Lucie f. 1902 blev gift med professor Arvid Runestam, senare biskop i Västerås, och Yvonne f. 1903 med domprosten i Uppsala Algot Anderberg, senare biskop i Visby.